

Авторський досвід використання проектного методу при вивченні краєзнавчого матеріалу ґрунтувався на створенні великих проєктів, які використовувалися і на уроках «Наш край», і під час проведення екскурсій у шкільному музеї. Загалом автором разом з учнями 9-11 класів було створено 3 проєкти – «Місто Шостка і Шостенський пороховий завод у ХУІІІ – на початку ХХ ст.», «М.М.Неплюєв і Хрестовоздвиженське братство», «Гамалієвський Харлампієвський монастир – історія і сучасність».

Проект «М.М.Неплюєв і Хрестовоздвиженське братство» мав наступні завдання:

Тип проєкту: дослідницький, груповий, довгостроковий ( проєкт розробля-вся учнями 10 класу протягом 3 місяців).

Мета проєкту:

- на основі аналізу архівних матеріалів, історичної літератури дослідити біографію М.М.Неплюєва, показати основні віхи діяльності Хрестовоздвиженського братства, його внесок в освіту і культуру України к.ХІХ – поч.. ХХ ст..

- відшукати людей, доля яких, або їх родин, була пов'язана із Хрестовоздвиженський братством.

Практичний результат проєкту: мультимедійна презентація «М.М.Неплюєв і Хрестовоздвиженське братство», експозиція в шкільному музеї, збір матеріалів і документів про життя і творчість І.С.Абрамова, краєзнавця, історика, одного із випускників школи М.М.Неплюєва.

Застосування проєктних технологій при вивченні краєзнавчого матеріалу на уроках історії дозволяє учням відчувати себе дійсно пошуковцями, стимулює інтерес до вивчення і аналізу історичних документів, дозволяє сконструювати цілісну картину історичного розвитку, нерозривність історичного процесу.

Література

- 1.Активні методи навчання // <http://users.kpi.kharkov.ua/lre/bde/ukr/pedde/active.htm>
- 2.Єрмаков І.Г. Компетентнісний потенціал проєктної діяльності // <http://www.library.edu-ua.net/>
- 3.Загуменнов Ю., Шелкович Л., Шварц Г. Особистісно зорієнтовані технології в освіті // Підручник для директора. –2005. – № 9-10. – С. 10-24.
- 4.Кильпатрик У. Несколько заключительных вопросов // Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. – К.: “Департамент”, 2003. – С. 353.
- 5.Левин Л. Новые пути школьной работы (Метод проєктів в Америке) // Метод проєктів: традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. – К.: “Департамент”, 2003. – С. 431-487.
6. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Піктенко, О.М. Любарська та ін.; За ред. О.М. Пехоти. – К.:2000.- 278 с.
- 7.Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання // Відкритий урок. – 2003. – № 3-4. – С. 19-27.
- 8.Рубинштейн М.М. Метод проєктів // Метод проєктів:традиції, перспективи, життєві результати: Практико-зорієнтований збірник. – К.: “Департамент”, 2003. – С. 397-411.
- 9.Сисоева С. Особистісно зорієнтовані технології: метод проєктів // Підручник для директора. – 2005. – № 9-10. – С. 25-31.
- 10.Столярченко Г., Дем'яненко О. Чи можна застосовувати проєктні технології на уроках літератури? // Українська мова та література. – 2005. – № 45. – С. 3-5.
- 11.Чанова М.В. Метод проєктів в системі проблемного навчання проєктів // Сибирський учитель.–2003.– №1./ <http://www.ioso.ru/distant/project/eth%20project/metod%20pro.htm>
- 12.Чанова М.В. Некоторые теоретические аспекты реализации метода проєктів // Сибирський учитель. – 2002. – №6. // <http://www.ioso.ru/distant/project/meth%20project/metod%20pro.htm>

УДК 37.01: 372.882. 893

Слесик К.М.

Комунальний вищий навчальний заклад  
«Харківська академія неперервної освіти»

#### ПОДОЛАННЯ РОЗРИВУ МІЖ МОРАЛЬНОЮ СВІДОМІСТЮ І ПОВЕДІНКОЮ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

*У статті розкриваються причини розбіжності між моральною свідомістю і поведінкою школярів, запропоновані принципи формування етичної культури та способи їх реалізації.*

**Ключові слова:** етична культура, моральна свідомість, моральні відносини, моральна поведінка, професійна підготовка вчителя.

**Слесик К.М. Преодоление разрыва между моральным сознанием и поведением в процессе обучения гуманитарным дисциплинам.**

*В статье раскрываются причины расхождения между моральным сознанием и поведением школьников, предложены принципы формирования этической культуры и способы их реализации.*

**Ключевые слова:** этическая культура, моральное сознание, моральные отношения, моральное поведение, профессиональная подготовка учителя.

**Slesik K.**

**Overcoming of break between moral consciousness and behavior in the process of educating to humanitarian disciplines.**

*In the article reasons of divergence open up between moral consciousness and behavior of schoolchildren,*

*principles of forming of ethic culture and methods of their realization are offered.*

**Keywords:** *ethic culture, moral consciousness, moral relations, moral behavior, professional preparation of teacher.*

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства перед загальноосвітньою школою ставиться завдання підготовки відповідального громадянина, здатного будувати свою діяльність, враховуючи суспільні інтереси. Розв'язання цього завдання пов'язане з формуванням стійких етичних якостей особистості школяра, його етичної культури. Під етичною культурою розуміють *інтегровану якість особистості, яка включає етичні знання, етичну спрямованість, емоційно ціннісне ставлення до світу, людей і самого себе, етичні уміння і досвід їх творчого застосування.*

Більшість науковців підтримують трьохчасткову будову етичної культури, яка збігається з будовою моралі, що, відповідно до В. Малахова, складається з моральної свідомості, моральної діяльності і моральних відносин: «*моральна свідомість*: її основні норми, принципи, мотиви й ціннісні орієнтації; основні категорії – добро і зло, обов'язок, відповідальність, справедливість; сенс життя і ставлення до смерті; щастя; моральна самосвідомість людини – честь і гідність, совість і сором». «*Моральна діяльність*: свобода дії, свобода вибору, свобода волі; вчинок як елементарна форма моральної діяльності; співвідношення мети і засобів діяльності, мотиву і результату моральної дії». «*Моральні відносини*: моральна сутність спілкування між людьми; ... етикет і культура спілкування» [ 2, с.104].

Значення викладання гуманітарних предметів у формуванні етичної культури учнів визначається готовністю педагогів до розв'язання визначених завдань і дотриманням психолого-педагогічних умов організації навчально-пізнавальної діяльності.

Питання формування етичної культури учнів у процесі навчання розглядалися рядом дослідників (І. Бех, Л. Божович, М. Болдирев, І. Мар'єнко, І. Підласий, І. Харламов, А. Шемшуріна та ін.). Дослідження цих питань у галузі викладання гуманітарних предметів здійснювали В. Болотіна, В. Григораш, О. Пометун, В. Шуляр та ін.

Курс етики у 5-6 класах закладає основи формування етичної культури учнів. Це є практичний курс, що не стільки вирішує завдання розширити знання учнів з морально-етичних категорій, скільки формувати у них моральні якості і відповідні моделі мислення, переконання і поведінки. Разом з тим, навчання етики протягом двох років не вирішує завдання формування етичної культури особистості з розвинутою моральною свідомістю, сформованим емоційно-ціннісним ставленням до світу, стійким досвідом моральної поведінки. У зв'язку з вищезазначеним питання формування етичної культури учнів у процесі викладання суспільно-гуманітарних предметів є актуальним.

**Метою** статті є визначення педагогічних принципів формування етичної культури учнів і психолого-педагогічних умов ефективності зазначеного процесу.

У процесі нашого дослідження було виявлено низку проблем, пов'язаних з ефективністю формування етичної культури учнів у процесі навчання:

тенденції професійної підготовки педагогів до формування етичної культури учнів у процесі навчання;

відповідність змісту підручників суспільно-гуманітарних предметів завданням формування етичної культури учнів;

особистісні якості педагога, які відповідають завданням формування етичної культури школярів.

У зв'язку з вищезазначеним нами було проведено аналіз підручників суспільно-гуманітарного блоку в основній школі. Порівняльний аналіз етичного потенціалу підручників у різних курсах гуманітарного циклу свідчить, що когнітивний компонент етичної спрямованості найбільше представлений у курсі «Етика» (100%), наближаються до нього за цим показником курси «Історії України» (90,5%), української та зарубіжної літератур (87% і 80%), найменше – у підручнику «Правознавство» (30%) та «Всесвітньої історії» (49%). Разом з тим, етичний потенціал підручників можна посилити за рахунок акцентів на моральній стороні історичних подій, відображених у текстах підручників, а також через залучення завдань на застосування етичних знань: інтерактивних, творчих, частково-пошукових тощо.

Стан професійної підготовки педагогів визначався нами за допомогою методів опитування, анкетування, діагностування. Так, протягом двох місяців навчального року було проведено опитування чотирьох груп учителів суспільно-гуманітарного блоку: історії, історії і правознавства, української мови та літератури, російської мови та світової літератури.

Учителям було запропоновано відповісти на запитання (здійснити самооцінку), пов'язані з ефективністю формування етичної культури учнів, зокрема. У процесі аналізу результатів опитування отримано такі дані (табл.1):

**Таблиця 1**

**Результати опитування учителів суспільно-гуманітарних предметів щодо формування етичної культури учнів у процесі навчання**

| Зміст запитання                                                        | Відповіді |
|------------------------------------------------------------------------|-----------|
| Яких аспектів формування моральної культури Ви торкаєтесь на заняттях? |           |
| Загальнолюдські цінності                                               | 61%       |

|                                                                                                               |              |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------|
| Національні цінності, патріотизм                                                                              | 8%           |
| Християнські цінності                                                                                         | 7%           |
| Естетичні цінності                                                                                            | 8%           |
| Які існують проблеми у формуванні етичної культури учнів у процесі навчання суспільно-гуманітарних предметів? | 15%          |
| Негативний вплив оточення                                                                                     | 1%           |
| Негативний вплив новітніх технологій                                                                          | 9%           |
| Перевантаження програм, брак часу                                                                             | 9%           |
| Зміст текстів не відповідає завданням морального виховання                                                    | 15%          |
| Відсутність єдності впливу школи і сім'ї                                                                      | 4%           |
| Незнання учнями норм моралі                                                                                   | 4%           |
| Відсутність в учнів навичок моральної поведінки («моральної етики»)                                           | 2%           |
| Низька мовленнєва культура учнів                                                                              |              |
| Агресивність, недисциплінованість                                                                             |              |
| Чи існує, на Ваш погляд, розбіжність між моральною свідомістю і поведінкою школярів?                          | 97%<br>(так) |
| Які, на Ваш погляд, причини лежать в основі цієї розбіжності?                                                 |              |
| Нестійкість суспільної моралі                                                                                 | 7%           |
| Відсутність моральних прикладів у житті                                                                       | 3%           |
| Негативна інформація ЗМІ                                                                                      | 17%          |
| Бідність внутрішнього світу учнів                                                                             | 3%           |
| Вплив стереотипів поведінки                                                                                   | 18%          |
| Низька культура сім'ї                                                                                         | 10%          |
| Підліткові психологічні проблеми                                                                              | 4%           |
| Відсутність участі у позашкільній діяльності                                                                  | 2%           |
| Чи сприяє зміст текстів підручника формуванню етичної культури учнів?                                         | 92%          |
| У який спосіб Ви організуєте роботу з формування етичної культури учнів у процесі навчання?                   |              |
| Через зміст текстів і завдань                                                                                 | 21%          |
| Позаурочна робота з предмета                                                                                  | 5%           |
| Нестандартні уроки                                                                                            | 7%           |
| Бесіди                                                                                                        | 30%          |
| Інтерактивне навчання                                                                                         | 19%          |
| Екскурсії                                                                                                     | 22%          |
| Проблемні ситуації                                                                                            | 2%           |
| Тренінги                                                                                                      | 4%           |
| Дидактичні ігри, театралізація                                                                                | 5%           |
| Зустрічі з людьми високої моралі                                                                              | 2%           |
| Власний приклад                                                                                               | 4%           |
| Наочність                                                                                                     | 11%          |
| Виховна позакласна робота                                                                                     | 18%          |
| Години спілкування                                                                                            | 18%          |
| Створення ситуацій, які треба терміново вирішити                                                              | 5%           |
| Залучення творів мистецтва                                                                                    | 2%           |
| Аналіз поведінки персонажів                                                                                   | 14%          |
| Проведення творчих робіт                                                                                      | 3%           |
| Наскільки Ви обізнані зі світовим художнім мистецтвом?                                                        |              |
| 5                                                                                                             | —            |
| 4                                                                                                             | 54%          |
| 3                                                                                                             | 38%          |
| 2                                                                                                             | 8%           |
| 1                                                                                                             | —            |
| Наскільки Ви обізнані зі світовим музичним мистецтвом (музичною класикою, авторською, рок-музикою)?           |              |
| 5                                                                                                             | —            |
| 4                                                                                                             | 33%          |
| 3                                                                                                             | 36%          |
| 2                                                                                                             | 9%           |
| 1                                                                                                             | —            |
| Наскільки Ви компетентні у галузі світової класичної літератури?                                              |              |
| 5                                                                                                             | —            |
| 4                                                                                                             | 50%          |
| 3                                                                                                             | 18%          |
| 2                                                                                                             | 12%          |
| 1                                                                                                             | —            |
| Наскільки Ви знайомі з найважливішими морально-етичними вченнями?                                             |              |
| 5                                                                                                             | —            |
| 4                                                                                                             | 54%          |
| 3                                                                                                             | 8%           |
| 2                                                                                                             | 9%           |
| 1                                                                                                             | —            |
| Наскільки Ви обізнані у категоріях етики і моралі?                                                            |              |
| 5                                                                                                             | 6%           |

|                                                                                                                                      |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 4                                                                                                                                    | 55% |
| 3                                                                                                                                    | 18% |
| 2                                                                                                                                    | 12% |
| 1                                                                                                                                    | —   |
| Наскільки Ви відчуваєте себе моральною людиною (доброзичливим і привітним, готовим до співчуття, безоцінного ставлення до інших)?    |     |
| 5                                                                                                                                    | 26% |
| 4                                                                                                                                    | 64% |
| 3                                                                                                                                    | 10% |
| 2                                                                                                                                    | —   |
| 1                                                                                                                                    | —   |
| Як часто Ви реально допомагаєте людям (в т.ч. чужим): бездомним тваринам, робите безкорисливі внески для допомоги хворим, нужденним? |     |
| Постійно                                                                                                                             | 26% |
| Часто                                                                                                                                | 48% |
| Частіше так                                                                                                                          | 22% |
| Іноді                                                                                                                                | 6%  |
| Ніколи                                                                                                                               | —   |
| Що саме Ви зможете більше робити для підвищення якості формування моральної культури учнів у навчальному процесі?                    |     |
| Виховувати власним прикладом                                                                                                         | 17% |
| Проводити тренінги                                                                                                                   | 3%  |
| Створювати позитивну атмосферу на уроці                                                                                              | 3%  |
| Використовувати методи виховання у всій повноті                                                                                      | 3%  |
| Використовувати гуманістичні впливи                                                                                                  | 3%  |
| Формувати християнські цінності                                                                                                      | 5%  |
| Проводити інтерактивну роботу                                                                                                        | 10% |
| Проводити екскурсії                                                                                                                  | 10% |
| Проводити виховні заходи                                                                                                             | 8%  |
| Залучати самоврядування                                                                                                              | 4%  |

Аналіз результатів опитування виявив низку проблем, які показують неготовність педагогів до ефективного здійснення формування етичної культури учнів у процесі викладання суспільно-гуманітарних предметів. Зокрема, зроблено висновки про те, що педагоги: звужують зміст формування етичної культури у процесі викладання до формування ціннісних орієнтацій, відкидаючи такі важливі аспекти, як формування моральних відносин і почуттів, моральних якостей тощо; проблеми формування етичної культури учнів бачать у зовнішніх причинах, таких, як: негативний вплив оточення, негативна інформація ЗМІ, низька культура сім'ї, відсутність участі учнів у позашкільній діяльності, у вікових особливостях школярів; 15% педагогів називають причину невідповідності змісту текстів підручника завданням формування етичної культури учнів; лише 4% відмітили зв'язок між ефективністю формування етичної культури учнів і єдністю зусиль школи і сім'ї у цьому процесі; серед способів формування етичної культури школярів 21% учителів назвали використання змісту навчання відповідно його завданням; 23% – відмітили позаурочну роботу; 30% – використовують бесіди; 84% – вважають, що вирішенню поставленого завдання сприяють нестандартні уроки, дидактичні ігри, екскурсії, виховні години, проведення творчих робіт, аналіз поведінки персонажів. Лише 4% – вважають важливим власний приклад, 5% – створення моральних ситуацій, які потрібно терміново вирішити (застосування знань), 4% – тренінги, 2% – зустрічі з людьми високої моральності. На перспективне запитання про те, що можуть зробити вчителі для підвищення рівня формування етичної культури в учнів педагоги відмітили інтерактивну роботу – 10%; проведення екскурсій – 10%; формування християнських цінностей – 5%; виховні заходи – 8%; використання поліфункціональних методів навчання і виховання – 3%; виховання власним прикладом 6%; невелика кількість учителів усвідомлюють необхідність створення умов для застосування знань на практиці, зокрема: залучення учнів до самоврядування – 4%; проведення тренінгів – 3%; Аналіз анкет показав рівень самооцінки вчителями власної обізнаності у світовій культурі. Зокрема 54% вчителів відмітили достатній рівень обізнаності у галузі художньої культури, 33% – у галузі класичної музики, 50% вважають себе компетентними на достатньому рівні у галузі світової класичної літератури. Показовими є результати щодо оцінки учителями власних моральних якостей, зокрема 26% постійно здійснюють благодійну діяльність, 48% роблять це на постійній основі. Лише 6% учителів оцінили свою спрямованість на безкорисливу допомогу, доброчинність на низькому рівні.

Таким чином, аналіз результатів опитування свідчить про те, що проблеми формування етичної культури учнів вчителі вбачають лише у зовнішніх соціальних чинниках; серед чинників підвищення якості формування етичної культури учнів не розглядаються питання професійної підготовленості педагога до здійснення зазначеної діяльності; проте виявлено, що вчителі не володіють знанням категорій етики і не оперують ними у процесі викладання; не володіють методикою формування етичної культури у процесі навчання; переоцінюють свою обізнаність у галузі світової культури; високо оцінюють власні моральні якості; не розуміють основних причин розбіжності між моральною свідомістю і поведінкою; основна увага педагогів спрямована на формування компонентів моральної свідомості, проте не приділяється увага формуванню моральних відносин, почуттів та умінь застосування моральних знань у практиці поведінки.

Таким чином, учителі проводять певну роботу з формування етичної культури учнів у процесі викладання суспільно-гуманітарних предметів. Разом з тим, наукові джерела і практичні спостереження свідчать про численні факти розбіжності між моральною свідомістю учнів (володінням учнями знаннями моральних норм, ідеалів, моральних цінностей) і їх поведінкою.

Серед причин такої розбіжності психологи (Л. Фрідман, І. Кулагіна, А.Прихожан та ін.) називають такі основні чинники, які часто трапляються у педагогічній практиці: недостатнє врахування того, що під час навчання учнів моральних знань необхідно виходити з їх власного досвіду; недостатнє створення умов для вправляння учнів у моральній поведінці; відсутність цілеспрямованих впливів і системи у формуванні моральних знань; недостатнє врахування вікових особливостей школярів у процесі навчання і виховання [5; 6 ].

Виявлені причини розбіжності між моральною свідомістю і поведінкою школярів спонукали до пошуків шляхів їх усунення. На основі наукових досліджень (Р. Вагапова, І. Підласий, П. Підкасистий та ін.) і власного досвіду [1; 3; 4 ] було вироблено основні принципи формування етичної культури учнів у процесі навчання суспільно-гуманітарних предметів та запропоновано способи їх реалізації на практиці (табл. 2):

**Таблиця 2.**

**Принципи формування етичної культури учнів у процесі викладання гуманітарних дисциплін**

| № | Принципи формування етичної культури                       | Способи реалізації принципів формування етичної культури у процесі навчання гуманітарних предметів                                                            |
|---|------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1 | Активного особистого залучення кожного у навчальний процес | Організація самостійної активної діяльності учнів, розвиток творчого дискурсивного мислення, вироблення учнями власної системи цінностей                      |
| 2 | Проблемності і мотивованості                               | Вироблення внутрішньої мотивації, організація прийняття учнями цілей і завдань навчання                                                                       |
| 3 | Розвивального навчання                                     | Кожний блок занять повинен ставити перед учнями усе складніші змістові, комунікативні, діяльнісні завдання                                                    |
| 4 | Змістовності занять і цікавого способу вивчення предмета   | Використання активних, інтерактивних методів навчання, застосування методик багаторівневого спілкування                                                       |
| 5 | Комунікативно-діяльнісної спрямованості навчання           | Організація вчителем активної поліфункціональної діяльності і спілкування                                                                                     |
| 6 | Майстерності педагога                                      | Побудова педагогом опосередкованого управління діяльністю учнів; включення знань у систему суб'єктного досвіду учня; організація різномірного співробітництва |

Проведене дослідження дозволило зробити висновки щодо педагогічних основ ефективності формування етичної культури учнів. Визначено, що педагогічними умовами формування етичної культури учнів у процесі викладання гуманітарних предметів є: дотримання принципів здійснення педагогічного процесу щодо формування етичної культури учнів; посилення когнітивної складової етичного характеру у змісті навчання гуманітарних предметів; підвищення рівня професіоналізму педагогів з формування етичної культури учнів у процесі викладання гуманітарних предметів. Дослідження показало, що дотримання зазначених умов сприятиме підвищенню ефективності формування етичної культури учнів основної школи.

#### Література

1. Вагапова Р.Р. Использование метода театрализованной дискуссии «диалог теорий» в преподавании этики / Р. Р. Вагапова [Электронный ресурс] <http://www.egpu.ru/lib/elib/Data/Content/128275740627983921/Default.aspx>;
2. Малахов В. А. Етика: курс лекцій; навч. посібник / В. А. Малахов. – 4-те вид. – К.: Либідь, 2002. – 384 с.
3. Педагогика: учеб. Пособие для студентов пед. учебных заведений / Под ред. П. И. Подкасистого. – 3-е изд., доп. и перераб. – М.: Пед. об-во России, 2000. – 640 с.
4. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов – 100 ответов: учеб. пособие для студентов вузов / И. П. Подласый. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006. – 365 с.
5. Прихожан А. М. Психологические приемы нравственного воспитания школьников / А. М. Прихожан. – М.: Совершенство, 1980. – 35 с.
6. Фридман Л. М. Психологический справочник учителя / Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагина. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Совершенство, 1998. – 432 с.;

## **Навчально-методичне видання ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН (науково-педагогічний журнал)**

Вип. 1, 2011 р.

Заг. ред. Олег Володимирович Михайличенко.

Підписано до друку 23 жовтня 2011 р., наклад 100. Ум. др. арк. 14,1.

СумДПУ ім. А. С. Макаренка.  
40002, м.Суми, ул.Роменська, 87.